

BİZANS DÖNEMİNDE KOCAELİ

Mustafa DAŞ*

Kocaeli ilinin merkez ilçesi olan İzmit'in tarihi M. Ö. 712 yılına kadar götürülebilmektedir. Bu tarihte Antikçağ Greklerinden Megaralılar, şehrin bulunduğu yerde Astakos adıyla bir koloni kurmuşlardı. Bu koloni kent Trakya Kralı Lisimakhos tarafından tahrip edildi. Daha sonraları M. Ö. 264 yılında Bitinya Kralı I. Nikomedes, kendi adına izafeten Nikomedia şehrini kurdu. Küçük bir koloni şehri olma özelliğini uzun süre devam ettiren Nikomedia, Roma İmparatorluğu döneminde Bitinya bölgesinin başkenti olarak kullanıldı¹. 111 yılında yaşanan büyük yangında hem çok sayıda şehirli hayatını kaybetti hem de şehir tahrip oldu. Bu yangın sonrası Bitinya Eyalet valisi Genç Plinius'un dönemin imparatoru Trajanus'a bir rapor göndererek, 150 kişilik bir itfaiye birliğinin kurulmasını talep ettiği, buna karşın Trajanus'un bu birliğin muhalif olabileceği endişesiyle, başvuruyu reddettiği bilinmektedir².

Bizans adıyla andığımız imparatorluk ve uygarlık en nihayetinde eski Roma'nın tarihi süreç içerisinde bir değişim ve dönüşüm geçirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişim ve dönüşümde İmparator Diokletianus (284-305) dönemi başlangıç olarak kabul edilebilir. Onun zamanında Roma İmparatorluğunun ağırlık merkezi doğuya kaydırıldı Nikomedia, Roma şehrinin yerine başkent olarak kullanıldı. Şehirde bulunan sarayı daha da büyülterek imparatorluğu buradan idare etti Ayrıca Nikomedia'da sahilde bir yazlık saray daha yaptırdı. Bunların dışında günümüzde çok az bir kısmı mevcudiyetini koruyan İzmit surlarını tamir ettirdi. Şehirde küçük bir de hipodrom inşa ettirdi. Böylece Nikomedia halkının sosyal yaşamına canlılık getirdi³. Tetrarhia yönetimini oluşturan eş imparatorlardan Likinius da Nikomedia'yı başkent olarak kullanmaya devam etmiştir⁴. O, 324'te Üsküdar'daki savaşta Büyük Konstantinus'a yenildi ve böylece rakipsiz kalan Büyük Konstantinus tek başına imparatorluğa sahip olmuştu⁵. Bilindiği üzere I. Konstantinus, yeni başkent arayışı içerisinde olduğu dönemde Nikomedia'da kaldı. Fakat bu şehrin imparatorluk başkenti olarak kalmasını uygun görmedi⁶. Konstantinopolis'in kurulup başkent olarak ilan edilişi 11 Mayıs 330 tarihine kadar Nikomedia imparatorluğa merkezi kent olarak hizmet etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise önemli bir eyalet merkezi olma özelliğini sürekli korumuştur.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: mustafa.das@deu.edu.tr

1 Kocaeli tarihinin Antik dönemi için Ş. Balkı, *Nicomedia'nın Büyülü Yüzi İzmit*, İzmit 1999; A. Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981.

2 Trajanus ve Plinius'un mektuplaşmaları için Jean-Marie Georget, "Pline le Jeune-2", *De Saint Marc jusqu'à Tertullien*, c. 17, 1996

3 A. H. M. Jones, *The later Roman empire 284-602*, Oxford, 1964, s. 61.

4 John J. Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, İstanbul 2013, s. 42-43.

5 R. Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 2013⁷, s. 43.

6 R. Dikici, *a.g.e.*, s. 45.

Erken Bizans veya Geç Antikçağ olarak adlandırdığımız VII. yüzyıl öncesinde Nikomedia büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde şehir ve çevresinde inşa edilen çok sayıda kamu yapıları, sivil ve dini mimari eserlerle bölge imar edilmiştir. Diokletianus'un yaptırdığı saray dışında, şehirde bir silah imalathanesi ve darphane de kurulmuştur⁷. Bu yapıların 358 ve 363'te yaşanan büyük depremlerde tahrip oldukları düşünülmektedir.

Geç Antikçağ'ın en önemli özelliklerinden biri de Hıristiyanlığın serbest bırakılması ve Roma ile bütünleşerek Bizans dediğimiz sentezin asli unsuru haline gelmesidir. Hıristiyanlaşma Kocaeli çevresine de damgasını vurmuştur. Bölgede çeşitli Hıristiyan kurumları ve yapıları inşa edildiği gibi Hıristiyan ruhbanları arasında önde gelen şahsiyetler arasında sayılan din adamları da yetişmiştir. Bunlardan biri Nikomedialı Eusebios idi. 280 yılı civarında doğan Eusebios, Antakyalı Lucien tarafından yetiştirilmiştir. Arius'la yakın arkadaş olup iyi bir eğitim almışlardır. Mezhep mücadelelerinin yaşandığı dönemde Arius'u desteklemiştir. Arianist olduğu için Galya'ya sürgün edilmiş fakat üç yıllık sürgünden sonra İmparator'un kız kardeşi Constantia'nın girişimiyle geri döndü. Bir rivayete göre Nikomedia'da 337 yılında İmparator Büyük Konstantinus ağır hasta iken vaftiz etti⁸. Saraya yakın oluşu onun Konstantinopolis'te bir kilise kurmasını dahi sağladı ve 341 yılında öldü.

Amianus Marcellenus adlı kaynak 358'de büyük depremden sonra Nikomedia'nın yeniden ama daha küçük bir şehir olarak inşa edildiğini ifade ediyor⁹.

Nikomedia, Anadolu güzergâhında Konstantinopolis için önemli ve stratejik bir konuma sahipti. Konstantinopolis'e yönelik herhangi bir harekâta son önemli üs işlevi görürken, Konstantinopolis'ten Anadolu'ya yönelik harekâtlarda ise ilk önemli üs idi. Bundan dolayı İranlılar ve Arapların yaptıkları seferlerden ve iç isyan hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. İmparator Herakleios (610-641) İranlılarla olan mücadelesinde Nikomedia'yı harekâtına başlangıç üssü seçmişti. 623 yılında Paskalyayı burada kutlayan Herakleios doğuya sefere gitti. Sasani Hüsrev'in ordusu da Nikomedia'da konakladıktan sonra 626'da Üsküdar'a kadar gelmişti¹⁰.

VII. yüzyıldan itibaren Müslümanlarla savaşlarda ücretli askerler olarak istihdam edilmek üzere kalabalık Slav kitleleri Anadolu'da imparatorluk arazisine iskân edilmişlerdi. 691'de Müslüman Araplarla savaş patlak verdiği zaman yaklaşık yirmi bin Slav askeri karşı tarafa iltihak etti. Bunun neticesinde Bizans büyük hezimet yaşayarak, Ermenistan üzerindeki üstünlük mücadelesini kaybetti. İmparatorluk yönetimi II. Justinos'un emriyle, ihanetin gerçekleştiği yerden çok uzakta, Bitinya'daki tüm Slav ailelerini Nikomedia körfezinde toplattı. Binlerce erkek, kadın ve çocuk acımasızca kılıçtan geçirilip denize atıldılar¹¹.

717-718 Mesleme yönetiminde Müslümanların İstanbul'u muhasara ettikleri sefer dolayısıyla Nikomedia çevresi baskınlara uğradı. Bir yıl boyunca Kyzikos'u üs edinen İslam donanması Marmara'nın bilhassa Anadolu kıyılarında, bu arada da Kocaeli kıyılarındaki Bizans'ın askeri potansiyelini tahrip etmek hem de erzak temin etmek maksadıyla baskınlar gerçekleştirdi. Fakat Sapanca'da ve diğer müstahkem mevkiilerde bulunan Bizans kuvvetleri Müslümanları Bitinya'dan püskürttüler¹².

Tasvir Kırıcı hareketin yaşandığı dönemde, İmparator III. Leon'un ölümünden sonra, V: Konstantinos ile Ermeni Artabasdos arasında iktidar için bir iç savaş patlak verdi.

7 B. Pierre, "Les Multiples d'or, de l'avenement de Dicoletien à la mort de Constantin", *Revue Numismatique*, c. 14, 1972, s. 49-82.

8 John J. Norwich, *a.g.e.*, s. 67.

9 J. C. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, c. III, Londra 1970, s. 508

10 Nicephore Calliste, *Histoire ecclesiastique*, I. XVIII, c. XL; P. G., c. CXLVII, kol. 405-48; R. Janin, "La Bithynie sous l'empire byzantin", *Echos d'Orient*, c. 20, 1921, s. 171.

11 John J. Norwich, *a.g.e.*, s. 269 .

12 R. Janin, *a.g.m.*, s. 172.

Opsikion Theması'nın valisi olan Artabasdos Bizans tahtını işgal etti. Amorium çekilmiş olan V. Konstantinos'u ezmek üzere Üsküdar-Nikomedia güzergâhını takip ederek büyük bir kuvvetle yürüdü (Mayıs 742). Fakat bu defa kendisi mağlup oldu ve V. Konstantinos muzaffer bir şekilde Konstantinopolis'e girdi. Artabasdos'un oğlu Niketas, topladığı kuvvetlerle Üsküdar'a kadar ilerlediyse de o da mağlup oldu ve Nikomedia'ya çekildi. Fakat Nikomedia kuşatıldı ve Niketas teslim olmak zorunda kaldı. Bu iç savaş dolayısıyla Nikomedia çok olumsuz etkilendi. Opsikion Theması'nın yönetiminden sorumluyken isyan eden tasvir taraftarı Artabasdos on altı ay boyunca kendini imparator ilan etmişti¹³.

VII. Yüzyıl sonrasında imparatorluk idari yapısında uygulanan Thema sistemi Bizans tarihine damgasını vurmuştur. Kolordu anlamına gelen Thema sistemi sayesinde Bizans bir iç reform yaparak, yabancı istilaların yıkıcı etkisini atabildi ve imparatorluğu ayakta tutacak yeni bir sisteme kavuştu. Bitinya'nın büyük bölümüyle birlikte Nikomedia, başlangıçta Opsikion Theması içerisinde kalıyordu. Bu thema VIII. Yüzyılda dörde ayrı themaya bölündü. Bitinya'nın kuzey kısmının tamamı yani sonraları Mesothynia olarak adlandırılan Kocaeli yarımadası Optimates Theması olarak düzenlendi¹⁴. Optimates adı Erken Bizans çağında bu bölgeye yerleştirilen Gotlar'dan sağlanan savaşçı birliğin adından ilham alınmıştı. Theması'nın merkezi doğal olarak Nikomedia idi. Optimates Theması öncelikli olarak devlet ordusuna savaşçı değil istihkâm birlikleri sağlıyordu. Bizans imparatorluk yönetimi Optimates Themasına, hemen yanı başındaki Başkent Konstantinopolis'in itibarına gölge düşürmemek adına, yönetici olarak strategos atamamıştı. Onun yerine Domestikos unvanıyla bir valiyi görevlendirmişti¹⁵.

İmparator I. Nikeforos'un (802-813) hükümdarlığının henüz başında patlak veren Bardanes isyanı Anadolu'nun büyük bölümüyle birlikte Nikomedia şehrini de etkiledi. 803 yılında Anadolu'daki tüm themaların başkomutanı yapılan Bardanes Turkos aniden kendini imparator ilan ederek büyük bir isyan başlattı¹⁶. Ayaklanma hızlı bir şekilde bastırıldı fakat birçok yerleşim yeri zarar gördü.

Anadolu'da başlayan Pavlaki hareketi ve buna bağlı olarak yaşanan isyan hareketleri de Bitinya ve Nikomedia'yı etkiledi. Hrisoheir 863-878 yıllarında Pavlakilerin liderliğini yaptı. Malatya'daki Araplarla ittifak yapan Hrisoheir, İç ve Batı Anadolu'ya yönelik baskınlar gerçekleştirdi. Onun bu akınları sırasında Nikomedia ve Nikeia çok büyük zararlar gördü. En nihayetinde Bizanslılar tarafından Hrisoheir'in öldürülmesiyle Anadolu'daki Pavlaki oluşumu dağılmaya başladı¹⁷.

740 yılındaki büyük deprem ve 747 yılında bölgeyi kasıp kavuran veba salgını Nikomedia ve Kocaeli yöresi için ağır sonuçlar doğurdu¹⁸. Dokuzuncu yüzyılın ortalarında (845) Arap Coğrafyacı İbn Hurdathib, Konstantinopolis yolu üzerinde bir durak olarak hizmet vermekte olan Nikomedia'yı yıkıntı bir kent olarak tasvir ediyor¹⁹. Bu anlatılar ve yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, kıyıda bulunan Antikçağdaki Nikomedia yerleşiminin terk edildiği ve halkın bir Bizans Kastronu olarak tahkim edilmiş bulunan akropol civarına yerleştiklerine hükmedilmektedir. Şehir artık askeri bir üs ve Optimates Theması'nın yönetim merkezi işlevini üstlenmiş durumdadır. İkonoklast hareket döneminde şehrin Piskoposu Theofilaktos ikon taraftarı tavır takındı²⁰. Onun çabalarıyla 800 ve 815 yıllarında

13 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 154-155

14 W. M. Ramsay, *The historical geography of Asia Minor*, Londra 1890, s. 196.

15 R. Janin, a.g.m., s. 178.

16 John J. Norwich, a.g.e., c. 2, s. 20; G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 182.

17 P. Lemerle, "L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques", *Travaux et Memoires*, c. 5, 1973, s. 96-103.

18 F. Verclayen, "Tremblements de terre à Constantinople: L'impact sur la population", *Byzantion*, LVIII/1, (1988), s. 155-173.

19 İbn Hurdathib, *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*, nşr. M. J. Goeje, Leiden 1889, s. 109-112.

20 G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 163 v.d.

Nikomedia’da kilise ve hastane yaptırıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde şehirde bir de han olduğu bilinmektedir.

X. yüzyılda Nikomedia’nın bir kalkınma ve gelişme dönemi yaşamıştır. Başkent Konstantinopolis’in iâşesi dolayısıyla bir hayli zenginleştiği kabul edilmektedir. Başkent in yiyecek ve erzak sağlayan anahtar bölgelerden biri belki de en önemlisi Kocaeli yöresiydi. Nikomedia’da başkent için kamuya ait bir tahıl ambarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bir tür belediye nizamnamesi sayılabilecek Eparkhos’un Kitabı adlı eserde geçen bir düzenlemeyle Konstantinopolis’teki kasaplara Nikomedia’dan et temin etmeleri yasaklanmıştı. Nikomedia’ya koun sürüleri getiren tüccarların kâr hırsıyla fiyatları yüksek tutuyorlardı. Eparkhos’un Kitabı’nda tüccarın daha fazla kâr etmesi yerine kasapların kazanmasına yönelik önlem ön planda tutuluyordu. Kasapların Sakarya’nın ötesine gitmeleri halinde, o diyardaki üreticilerden daha uygun fiyata mal alabilecekleri öngörülüyordu²¹.

XI. Yüzyıl sadece Bizans için değil dünya tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı dönem oldu. 1071 Malazgirt zaferiyle Türkler, Anadolu’da askeri ve siyasi egemenliği ele geçirdiler. Malazgirt sonrasında 1078’de Nikomedia’nın Nikeforos Botaniates’in yönetiminde olduğu bilinmektedir. Fakat Türklerin akınlarına sıkça maruz kalıyordu. 1081’de Bizans tahtına geçen Aleksios Komnenos, 1087’de Nikomedia’yı üs edinerek Türklere karşı bir sefer gerçekleştirdi²². 1090’da ise Türkler kenti geçici bir süre ellerinde bulundurdular.

Kocaeli yarımadası ve Nikomedia 1096, 1097 ve 1147’de Haçlı ordularının geçişlerine sahne oldu. Haçlı kaynaklarından Etienne de Blois ve Odon de Deuil, şehrin antik dönem yıkıntılarının sunduğu hüzünlü panoramadan etkilenmiş görünmektedirler²³. Komnenos Hanedanı döneminde Nikomedia, Bizans için, Konstantinopolis’in Anadolu’ya açılan kapısı ve Selçuklu Türklere karşı askeri bir üs konumundaydı. Şehrin akropolü Komnenoslar tarafından bir hayli tahkim edilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki akropol 300 m uzunluk ve 150 m genişliğe sahipti. Şehrin etrafı ayrıca surlarla çevrili olmalıdır²⁴. Komnenoslar döneminde şehirde bir de Ayasofya adıyla kilise bulunmaktaydı.

1204 yılında Latinlerin Konstantinopolis’i işgal etmeleri üzerine Nikomedia bir süreliğine Latin egemenliğine geçti. Daha sonraki dönemde iki Bizanslı Devlet, İznik’teki Laskarisler ve Trabzon merkezli Komnenoslar arasında Kocaeli yöresine sahip olma mücadelesinin yaşandığı görülmektedir. Bu mücadelede Laskarisler galip geldiler ve Nikomedia’yı yönetimleri altına aldılar.

XII. yüzyılda Kocaeli yöresinde daha sonraları Osmanlı tarihinde de önem kazanacak olan Eskihisar adlı kalenin inşa edildiğini anlaşılmaktadır. Eskihisar kalesinden ilk defa Georgios Akropolites 1241 yılında bahsetmiştir. Latinler döneminde adından söz ettiren kale ve çevresi III. İoannes Laskaris döneminde yeniden Bizans hâkimiyetine girdi. Kalenin iç surları I. Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında, tahkim edilmesi İznik imparatoru Vatatzes (1222-1254) döneminde, 1241 döneminde yapıldı. Kalenin dış surları ve bazı burçları ise Palaiologos Hanedanı zamanında, 1300 civarında yapılmış olmalıdır.

21 J. Nicole, *Le Livre du Préfet ou l’édit de l’empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, Cenevre 1893, s. 63.

22 Anna Komnena, *Alexiad. Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi*, çev. B. Umar, İstanbul 1996, s. 125-126.

23 Chandon de Briailles, “Eudes de Deuil. La Croisade de Louis VII roi de France”, *Syria*, c. 28/3, 1951, s. 326-332.

24 C. Foss, *Anadolu’da Ortaçağ Kalelerinin incelenmesi II; Nicomedia*, çev. F. Y. Ulugün, İzmit 2002.